

УДК 94 (477.63) «1890/1893»

О. Б. Шляхов

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ШТРИХИ ДО ПОЛІТИЧНОГО ПОРТРЕТУ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОГО ГУБЕРНАТОРА

В. К. фон ШЛІППЕ

Висвітлено життя та державну діяльність губернатора Катеринославської губернії кінця XIX ст. В. К. Шліппе, його внесок у розвиток регіону.

Ключові слова: губернатор, Катеринославська губернія, В. К. Шліппе.

Освещены жизнь и государственная деятельность губернатора Екатеринославской губернии конца XIX в. В. К. Шлиппе, его вклад в развитие региона.

Ключевые слова: губернатор, Екатеринославская губерния, В. К. Шлиппе.

Кінець XIX – початок XX ст. в історії України та Росії характеризують події, значення яких у повному обсязі спробує осмислити ще не одне покоління дослідників. Своєрідність цього короткого для історії, але винятково важливого для особи і суспільства перехідного періоду в українських землях Російської імперії обумовлювали процеси промислової та соціальної модернізації, швидкого розвитку ринкових відносин, відчутні зміни у стереотипах поглядів та соціальної поведінки людей. У свою чергу це накладало відчутний відбиток на діяльність владних структур, зокрема на губернську систему правління та інститут губернаторства, ефективність його діяльності, взаємовідносини з різними групами населення.

Зазначене безпосередньо стосується і представників імперської влади на Катеринославщині. Однак постаті катеринославських губернаторів кінця XIX ст. ще недостатнім чином привертала увагу істориків. У тому числі малодослідженою залишається діяльність керівника Катеринославської губернії періоду 1890–1893 рр. В. К. Шліппе. В історичній літературі йому присвячено лише декілька праць. Се-

ред них можна згадати статті Є. В. Васильєвої, А. Нарбута, В. Гохнадея, О. В. Дриганюк та М. Чабана [2; 9; 7; 12]. Тож є всі підстави докладніше придивитися до цієї непересічної особи, розглянути погляди В. К. Шліппе та основні напрями його діяльності на посаді губернатора. Що власне й було метою нашої розвідки*.

Володимир Карлович фон Шліппе народився 22 квітня 1834 р. у Москві в німецькій дворянській родині, яка походила із Саксонії. Його батько Карл Август фон Шліппе (1800–1869 рр.) був надвірним радником та великим землевласником. У своєму маєтку в селі Плесенському Московської губернії Карл Август Іванович побудував хімічний завод, який виробляв сірчану кислоту. Мати В. К. Шліппе – Іоганна Агнеса, народжена Андре (1808–1873 рр.), походила із заможної дрезденської родини.

В. К. Шліппе був лютеранином. Від дитинства він став великим землевласником, маючи у селі Таширово Верейського повіту Московської губернії 2400 десятин землі. У 1870 р. одружився із своєю двоюрідною сестрою Ольгою Альбертівною (уродженою Андре) (1853–1927 рр.), донькою гірничого інженера, з якою мав шестеро дітей – чотирьох синів і двох дочок (Маргариту та Алісу). Початкову освіту В. К. Шліппе отримав удома. Із 1844 р. навчався у французькій школі-пансіоні Енес у Москві, а потім – у школі-пансіоні в Ліфляндській губернії. У 1852 р. поступає до Московського університету, де протягом двох років учився на природничому факультеті [9]. Згодом мешкав у своєму родовому маєтку в селі Плесенське Верейського повіту Московської губернії.

Слід зазначити, що В. К. Шліппе за своїми ідейно-політичними переконаннями відносився до поміркованих консерваторів, був прибічником самодержавства та станового поділу суспільства, збереження у ньому провідної ролі дворянства. Однак як людина прагматична та розумна брав активну участь у проведенні на території Московської губернії буржуазних реформ 1860-х рр., зокрема у звільненні селян від кріпацької залежності. Адже в цей час він працював мировим посередником у рідному Верейському повіті. Долучився В. К. Шліппе і до розгортання земського руху. У 1864 р. його обирають земським гласним Верейського повітового та Московського губернського земських зборів. В установах земського самоврядування В. К. Шліппе активно опікувався питаннями розвитку сільського господарства [9].

* У статті використано архівні матеріали, надані О. В. Дриганюк.

Помітною була участь В. К. Шліппе і в діяльності дворянської корпоративної організації. Так, у 1870 р. його було обрано Верейським повітовим предводителем дворянства. І цю посаду він обіймав аж до 1889 р. Зазначимо, що вже тоді В. К. Шліппе виступав на захист традиційного укладу життя та сімейних цінностей селянина-землероба. Цікаво, що негативний приклад їх руйнування він тоді побачив саме в Катеринославській губернії, де за висловом В. К. Шліппе «фабричний промисел вже вплинув, як виразка, витравив всю самотність селянина, згубивши його сімейне життя, відірвавши від матері-землі і зробивши з нього фабричного пролетаря» [8, с. 49]. У цей же період (1874 р.) В. К. Шліппе отримав і перше придворне звання камер-юнкера [9].

Починаючи з 1889 р. Володимир Карлович Шліппе перебував на державній службі, адже тоді його було призначено віце-губернатором у Сибірську губернію. У цьому ж році він дістав і звання камергера. А в 1890, у віці 56 років, В.К. Шліппе стає Катеринославським губернатором. Згадаємо також, що в цей час, відповідно до Табеля про ранги, він вже мав чин дійсного статського радника.

Як відомо, в руках губернатора була зосереджена вся вища адміністративна влада на території краю. Він очолював губернське правління, а також цілу низку присутствій, комітетів і комісій. Згідно із своїми численними функціями, губернатор контролював збір податків, відповідав за рівень соціально-економічного розвитку регіону, становище його населення, здійснював нагляд за фабрично-заводською промисловістю та робітниками, земськими та міськими органами самоврядування, стежив за виборами присяжних засідателів та мирових суддів тощо.

Природно, що всіма цими питаннями на Катеринославщині опікувався і В. К. Шліппе. Разом з тим слід вказати, що роль, яку губернатор відіграв у регіоні, визначалася не тільки його офіційним статусом, але й особистими якостями. В. К. Шліппе вкрай відповідально та ретельно ставився до виконання своїх службових обов'язків. Губернатор часто проявляв у справах ініціативу, організаторські здібності, відзначався енергією та завзятістю в роботі. Ледь не щомісяця В. К. Шліппе перебував у інспекційних поїздках, об'їжджаючи повіти своєї величезної губернії. Лише в 1893 р. він здійснив шість таких подорожей [8, с. 1–67]. У тому числі, в період з 28 квітня до 3 травня губернатор ревізував адміністративні установи Верхньодніпровського повіту, а від 18 травня, за свідченням офіційної хроніки, огля-

дав селянські господарства Катеринославського повіту. 11–19 серпня 1893 р. В. К. Шліппе відвідував міста та селища Бахмутського та Маріупольського повіту. Наприкінці вересня того ж року він перебував з інспекційною перевіркою в Олександрівському, Бахмутському та Слов'яносербському повітах. 23 жовтня губернатор побував у Новомосковську, а з 31 жовтня по 5 листопада 1893 р. об'їжджав територію Павлоградського та Олександрівського повітів [8, с. 1–67].

Інспектуючи земські лікарні та школи, волосні та сільські правління, стежачи за санітарним станом увіреної йому території, В. К. Шліппе при цьому активно спілкувався з населенням. Зокрема, як свідчать його щорічні звіти у Петербург, губернатор приймав представників від селян багатьох волостей та неодноразово був присутній на засіданнях волосних судів при розгляді ними справ. За свідченням кореспондентів місцевої преси, під час поїздки селами Катеринославського повіту В. К. Шліппе тривалий час розмовляв із селянами, «вислуховував уважно кожну заяву і, надаючи... поради та настанови, буквально, забував про необхідність відпочинку та харчування» [8, с. 6]. У свою чергу, відвідуючи рудники та заводи Донбасу, губернатор спускався у шахти, щоб особисто ознайомитися з підземними роботами та «оглядав житло робітників, щоб мати правильну уяву про умови їхнього життя» [3, с. 3].

Активно переймався В. К. Шліппе і економічним розвитком краю. Так, він організував активну боротьбу в губернії із засухою. Адже, як повідомляв губернатор у своєму звіті у столицю за 1890 р., «проростання хлібів і трав у Катеринославській губернії майже щорічно страждає від посухи» [3, с. 2]. Для боротьби з цим злом, а також для протидії «спустошливій дії вітрів» (у 1891 р. буревій знищив селянські посіви на 220 тис. десятин і, за словами В. К. Шліппе, протягом десятків верст можна було побачити «лише скрізь чорні поля» [4, с. 9]) губернатор пропонував удатися до насадження у степу лісів, а також створювати при народних школах розсадники та сади. Крім того, він уважав за потрібне здійснити певні кроки до іригації регіону, провести гідрогеологічні роботи. Адже «без вологи, – зазначав В. К. Шліппе, – ґрунт Катеринославської губернії, чудовий взагалі за своїми якостями, не може дати доброго вражаю, достатнього не лише для добробуту населення, але й інколи не забезпечує навіть його існування» [4, с. 9]. Задля вирішення цих питань губернатором у 1891 р. було організовано «Товариство для заліснення степів». Відповідно протягом лише одного року в губернії було висаджено більше мільйона дерев [3]. Та-

кож, за ініціативою В. К. Шліппе, губернські земські збори в грудні 1891 р. ухвалили рішення створити при земській управі агрономічне бюро, запросивши для завідування ним фахівця-агронома [4, с. 7]. З метою ж прискорення розвитку садівництва, городництва та бджільництва в губернії В. К. Шліппе влаштував спеціальну виставку, на яку були запрошені вчителі народних шкіл. «Виставка ця, – як зазначав В. К. Шліппе, – повинна була викликати змагання між учителями і так дійсно сталося» [5, с. 6]. Зазначимо, що губернатор тоді особисто очолив і місцевий відділ Імператорського товариства садівництва [5, с. 4].

Згадана діяльність дала свої позитивні результати. Коли в 1891 р. значну частину Російської імперії охопив неврожай і тисячі селян потерпали від голоду, становище на Катеринославщині зі збором хлібів було цілком задовільним. Тож центральна влада доручила В.К. Шліппе скупити хліб у місцевих поміщиків та селян і відправити його у голодуючі губернії. Зрештою губернатору вдалося вчасно впоратися із цим завданням, за що згодом він отримав Височайшу подяку [12, № 34, с. 10].

Губернатор В. К. Шліппе відзначився і досить рішучими заходами в боротьбі з поширенням на території краю небезпечних хвороб. Адже в 1892 р. губернію охопила пошесть холери. Перший випадок цієї хвороби стався 5 липня в Маріупольському порту на судні пароплавного підприємства А. Стороженка, а потім «холерні захворювання стали поширюватися» [5, с. 14]. Усього в той час їх зафіксували в 131 населеному пункті краю. Губернська влада досить швидко відреагувала на цю загрозу. Як доповідав начальник губернії імператору, «для зустрічі епідемії були вжиті місцевою адміністрацією всі дозволені законом заходи,.. встановлено лікарняний нагляд за тими, хто прибував із неблагополучних місць до Маріуполя та запроваджено санітарний нагляд на пасажирських потягах та пароплавах. Зроблено в містах для розміщення хворих бараки і скрізь збільшено медичний персонал» [5, с. 14]. Зокрема, містами та земствами було запрошено понад вже існуючого постійного персоналу 32 лікаря, 10 студентів-медиків, 45 фельдшерів та 13 сестер милосердя. Для розміщення хворих влаштовано 32 тимчасові лікарні [5, с. 15]. Разом з тим, як сповіщав В. К. Шліппе, «населення неохоче погоджувалося користуватися лікарнями, віддаючи перевагу лікуванню у себе на дому». Загалом же у губернії в 1892 р. від холери померло 1954 особи [5, с. 15].

Підстави для особливого непокоєння губернатора викликали повідомлення про масові заворушення серед шахтарів та металургів

Бахмутського повіту. Слід зазначити, що важкі умови праці, недоїдання, свавілля господарів, а також епідемія холери викликали влітку 1892 р. виступ робітників Юзівки. Кількість пролетарів та маргінальних елементів, які брали участь у заворушеннях 2–3 серпня сягнула 15 тис. осіб. До того ж страйк робітників супроводжувався численними погромами. У результаті, за даними поліції, було «спалено та пограбовано» 182 лавки, одинадцять шинків, сім приватних будинків та одна синагога. Загалом збитків було завдано на суму більше 1 млн. 500 тис. крб. [10, с. 211]. Крім того, страйкарі силою визволили із в'язниці 150 своїх товаришів, яких було затримано напередодні. Зрештою розквартирована на той час в Юзівці 6-та сотня 12-го Донського козачого полка хоча і вдалася до стрілянини (за інформацією В. К. Шліппе дала шість залпів бойовими патронами по погромникам), але не змогла припинити безлад [10, с. 209]. Як доповідав міністр внутрішніх справ І. М. Дурново Олександрю III, «до 11 годин вечора (2 серпня 1892 р.) заворушення посилювалися, а містечко горіло з усіх боків» [10, с. 207]*.

Тож губернатор був вимушений звернутися до начальника 34 піхотної дивізії (штаб якої був розташований в Катеринославі) з проханням відправити щонайменше два батальйони в Юзівку. Відповідно у розпорядження губернської влади було передано два батальйони 133-го піхотного Симферопольського полку. Згодом, за вимогою В. К. Шліппе збільшити кількість військ, які були спрямовані для придушення заворушень на території губернії, додатково для відправки в Донецький басейн було виділено три батальйони 134-піхотного Феодосійського полку під командуванням полковника графа П. П. Шувалова [11, с. 278].

Зазначимо, що в результаті зіткнень військових частин з робітниками та погромниками в Юзівці за офіційними даними «отримали поранення камінням 29 осіб з числа офіцерів та козаків; бунтівників вбито 23 та згоріло 7» [10, с. 211]. Тож лише заарештувавши до 400 робітників та піддавши багатьох з них (у тому числі 14 жінок) тілесним покаранням – побиттю різками, царизму вдалося придушити виступ. Згодом приблизно два десятки найбільш активних учасників погромів отримали за вироком суду різні терміни тюремного ув'язнення або були відправлені на каторгу. Однак, побоюючись продовження

* Царська резолюція на доповіді міністра була достатньо промовистою: «Це препогано та вельми сумно» [10, с. 207].

заворушень у робітничому середовищі губернії, В. К. Шліппе наказав відправити у місцевості, де могли статися нові виступи, численні військові команди. Так, у Бахмут було відправлено один батальйон, у Маріуполі перебувало дві роти солдат, в Луганськ теж відправлено дві роти. Крім того, два ескадрони 21-го драгунського Ольвіпольського полка прибули на Брянський завод та у селище Кам'янське на Південно-Дніпровський завод [11, с. 278].

Отже, В. К. Шліппе був украй схвилюваний розмахом безпорядків у губернії. Можливо це завадило йому більш реально оцінити ступінь небезпеки, коли він вимагав посилки якнайбільшої кількості військ у місця найбільшого скупчення робітників. З цього приводу начальник штабу Одеського воєнного округу генерал-лейтенант О. І. Маникін-Невструєв у доповідній записці військовому міністру імперії П. С. Ванновському наголошував на неспроможності губернатора правильно визначити кількість військ, необхідних для придушення виступу в Юзівці, його некомпетентності у питаннях використання військової сили для підтримання громадського спокою та порядку в регіоні. «Він вимагав батальйон там, де цілком достатньо роти,.. безцільно посилав величезний загін в три батальйони в Маріуполь, кінноту в с. Кам'янське на Південно-Дніпровський завод, дві роти на Брянський завод для попередження уявних заворушень, – наголошував генерал. – Губернатор постійно пересував з місця на місце роти з метою, як видається, настрашати заводських робітників та заспокоїти населення. Я вважаю, що рух військ без причини, скоріше збурує уми, ніж їх заспокоює» [11, с. 281]. Звідси О. І. Маникін-Невструєв робив висновок, що «губернатор, у результаті крайньої для нього несподіваності піддався загальному занепокоєнню», яке охопило все місцеве керівництво [11, с. 280].

Утім не обмежуючись лише репресивними заходами, В.К. Шліппе спробував докладно розібратися в причинах заворушень, що виникли серед робітництва Юзівки. Зокрема, у своєму звіті до МВС він звертав увагу на «ненормальні відношення між підприємцями та робітниками на гірничих промислах» Донецького басейну, підкреслюючи, що «зараз не забезпечений спокійний розвиток гірничої промисловості, головним чином унаслідок невлаштованості побуту робітників; улаштованість же залежить від власників рудників, які володіють знаннями та капіталами» [4]. У підсумку, для зменшення соціальної напруги в регіоні та запобігання новим виступам, В. К. Шліппе пропонував при кожному руднику та заводі «влаштовувати та утримува-

ти за рахунок власників: а) для робітників сімейні квартири; б) казарми для поліцейського офіцера або урядника, із штатом поліцейської команди, рахуючи як найменше одного городского на 200 робітників; в) у лікарню, з медичним персоналом та аптекою; г) школу для дітей гірничоробітників; д) церкву» [4]. При цьому він зазначав, що «гірничопромисловців, які мають розрахунок вкладати в підприємства сотні тисяч, навіть і мільйони карбованців, призначати своїм управляючим багатотисячні оклади і, за усіма цим, отримують солідні бариші, витрати на спорудження зданій богоугодних та благочинних закладів і щорічне утримання священників, вчителів, лікарів та поліції, – не обтяжать» [4].

З іншого боку, в якості причин заворушень у регіоні у серпні 1892 р. губернатор розглядав газетні повідомлення про страйки на Заході зі сприятливими для робітників результатами у вигляді скорочення робочого часу та збільшення платні. У зв'язку з цим В. К. Шліппе звертав увагу центральної влади на той факт, що «поява на шпальтах газет, які знаходять значне поширення між гірничозаводськими службовцями, телеграм та статей про страйки на Заході видається взагалі небезпечним для спокою та порядку в губернії» [10, с. 153, 154].

Важливим чинником підтримання соціально-політичної стабільності в губернії В. К. Шліппе вважав і діяльність земських дільничних начальників, інститут яких було запроваджено в Російській імперії в 1889 р. Останні, на думку губернатора, здійснюючи свої адміністративно-судові функції та наглядаючи за органами сільського самоврядування, могли відчутно покращити становище населення. При цьому він пропонував земським начальникам виступати третейськими суддями у спорах між роботодавцями та робітниками, звертав їх увагу на «необхідність усіма законними засобами сприяти покращанню економічного становища селян-домогосподарів», їхнього добробуту та «бути захисниками всіх ображених сиріт та вдів» [5, с. 19; 8, с. 7]. Задля покращання діяльності земських начальників та обміну досвідом, В. К. Шліппе вперше в Російській імперії розпочав проводити на Катеринославщині їх наради.

У полі зору В. К. Шліппе постійно перебував і розвиток освітньої справи в губернії, стан якої на той час він оцінював як загалом незадовільний. Так, у своєму звіті цареві за 1890 р. губернатор зазначав: «Унаслідок того, що із всього населення відвідує школу лише 3 %, не можна не визнати, що в губернії для виховання народу зроблено ще замало, при чому й це мале погано організовано» [4, с. 18]. А звідси

В. К. Шліппе наголошував: «Бажано щоб кількість шкіл збільшилася, щоб школа була доступна усім, пом'якшувала натуру і слугувала провідником усіх потрібних знань...» [4, с. 18].

І хоча згодом кількість навчальних закладів у губернії і збільшилася на 68, сягнувши в 1892 р. цифри у 945 народних училищ, в яких отримувало освіту 44 572 хлопчиків та 12 619 дівчаток, губернатор вважав це явно недостатнім [5, с. 17]. Особливо ж його турбував у цілому низький рівень освіти дівчат. Причини такого становища В. К. Шліппе вбачав у тому, що населенням «ще погано усвідомлює необхідність початкового навчання дівчаток і в цьому, власне кажучи, і полягає причина слабого поширення грамотності і з нею пов'язаних морально-релігійних засад» [5, с. 18]. Навчання у школах дівчат у свою чергу привело б «до збільшення з часом кількості освічених матерів, – зазначав В. К. Шліппе. – У писемності ж матерів я вбачаю релігійно-моральну силу народу, а тому застосовую всі зусилля для заохочення відвідування шкіл не лише хлопчиками, але й дівчатками» [5, с. 18].

Крім того, В. К. Шліппе наголошував у своїй доповіді на вкрай недостатньому матеріальному забезпеченню вчителів народних училищ, які отримували від земств або сільських громад «зовсім малу платню, не більше 350 крб. на рік» [5, с. 18]. Проте навіть і ці суми отримували далеко не всі вчителі Катеринославщини. Так, учителька народної школи в селі Межиріччя Павлоградського повіту, яку в 1893 р. відвідав губернатор, мала заробітну плату всього лише у 220 крб. на рік. А умови її життя – наявність в єдиній кімнаті «лише столу, одного стільця, на табуреті самовару, простої койки з дощок і валізи» та харчування («тільки чай та простий хліб»), привели у жах кореспондента «Катеринославських губернських відомостей» [8, с. 60–61]. Не випадково, що у своєму тогочасному звіті імператорові В. К. Шліппе пропонував для того, «щоб вивести вчителів з такого становища», зобов'язати земства «видавати їм пенсію» [5, с. 18].

Слід зазначити, що губернатор у своїх звітах у Петербург також відзначав недостатній розвиток добродійності в губернії; підкреслюючи, що «відчувається потреба в богадільнях у повітах, де подібних закладів зовсім не існує, як для дворян, так і для інших станів» [4]. Намагаючись подолати цей недолік, дружина губернатора О. А. Шліппе в 1891 р. зібрала 4 тис. крб. добровільних пожертвувань на створення при Катеринославському дитячому притулку особливого відділення для опіки над малолітніми дітьми, яких полишили батьки. 21 грудня 1891 р. на це була отримана згода царя. Опісля цього, як зазначав гу-

бернатор, пожертви на дитячий притулок відразу зросли до 7 тис. крб. [4].

Зрештою імператор Олександр III, за спогадами другого сина Володимира Карловича, Федора Шліппе, «дуже добре ставився до його батька». Особливо Шліппе-старшого задовольняло те, що «цар з великою увагою прочитував його щорічні доповіді і робив на них власноручні свої, переважно схвальні зауваження» [12, № 34, с. 10]. Свідченням високої оцінки Петербургом діяльності В. К. Шліппе на посаді начальника Катеринославської губернії, було і отримання ним у 1892 р. ордена Святої Анни 1-го ступеня.

Разом з тим у губернатора, як згадував його син Федір, було й чимало заздрісників та недоброчливців. Серед них була і така впливова особа як губернський предводитель дворянства А. П. Струков. Багато в чому саме конфліктом із ним пояснюється той факт, що в грудні 1893 р., перебуваючи у Петербурзі, В. К. Шліппе подав імператорові прохання про свою відставку. І хоча вона, за свідченням Ф. В. Шліппе, не була прийнята, все ж зрештою Володимир Карлович залишив Катеринославщину та незабаром очолив Тульську губернію [12, № 35, с. 10].

Перебуваючи на Тульщині, В. К. Шліппе продовжував активно займатися продовольчими питаннями, становищем селян регіону. Так, у 1898 р. він доповідав міністру внутрішніх справ І. Л. Горемікіну про загрозливе становище в регіоні стосовно забезпечення населення харчами, звертаючи увагу на те, що його вкрай «турбує голод в губернії». Щоправда у відповідь від міністра, за згадкою сучасників, він лише почув: «І охота вам думати про корм для цих скотів», тобто музиків» [1, с. 223].

У 1905 р. В. К. Шліппе залишив посаду тульського губернатора та був призначений членом Державної Ради імперії. У 1911 р., на святкування 50-річчя звільнення селян від кріпацької залежності, Володимир Карлович отримав чин дійсного таємного радника. До осені 1917 В. К. Шліппе жив у селі Таширові, потім переїхав з дружиною у Москву, де оселився в будинку свого старшого сина Карла. 25 жовтня 1917 р. нова влада звільнила В. К. Шліппе зі служби. У серпні 1918 р. разом із родиною він перебрався до Риги, окупованої на той час німецькими військами. У січні 1919 р., опісля того, як до міста увійшли частини Червоної Армії, В. К. Шліппе заарештували. Втім у травні 1919 р. його було звільнено, що дало можливість з дружиною та дітьми переїхати до Дрездена. Саме в цьому місті 24 вересня

1923 р. В. К. Шліппе загинув під колесами автомобіля [9]. Поховано його було там же, у Дрездені.

Треба зазначити, що В. К. Шліппе був нагороджений багатьма орденами Російської імперії, у тому числі орденами Станіслава 1-го ступеня (1889 р.), Анни 1-го ступеня (1892 р.), Володимира 2-го ступеня (1898 р.), Білого Орла (1904 р.) та Олександра Невського (1914 р.) [9].

Певний інтерес становить і доля дітей В. К. Шліппе. Так, його старший син Карл (1871 р. н.) на початку ХХ ст. був предводителем дворянства у Верейському повіті Московської губернії. Після революції 1917 р. і приходу до влади більшовиків, він залишився в радянській Росії. Був репресований. Помер наприкінці 1930-х рр. в Алма-Аті.

Син Федір (1873 р. н.) – за фахом агроном, який, як зазначали сучасники, «чудово знав землевлаштувальну справу не тільки в теорії, а й на практиці» [6, с. 432]. На початку ХХ ст. Ф. В. Шліппе, перебуваючи на посаді інспектора сільського господарства регіону, активно сприяв проведенню Столипінської аграрної реформи, утворенню в Московській губернії хуторських господарств. Московський губернатор В. Ф. Джунковський у своїх спогадах згадував про Ф. В. Шліппе, як про «переконаного прибічника реформи,.. який блискуче проводив її своїми знаннями, досвідом та вражаючим тактом» [6, с. 629]. Не випадково, що Ф. В. Шліппе обрали тоді до складу правління «Товариства сприяння хуторським та відрубним господарствам» [6, с. 378]. У січні 1912 р. Ф. В. Шліппе був призначений віце-директором департаменту Міністерства землеробства. У квітні 1920 р. Федору Володимировичу Шліппе вдалося емігрувати з радянської Росії та перебраться до Дрездена.

Молодші діти В. К. Шліппе – Борис (1878–1943) та Альберт (1886–1958) після революції разом із батьками перебували в еміграції.

Таким чином, під час свого відносно нетривалого перебування на посаді Катеринославського губернатора В.К. Шліппе відзначився активною діяльністю в господарчій та соціокультурній сферах життя регіону. Заходи, які вживав губернатор, сприяли розвитку сільського господарства та поліпшенню економічного становища населення, обумовили зростання освітнього рівня мешканців краю. У свою чергу це посприяло певній стабілізації становища в губернії, пом'якшенню тут соціальних конфліктів.

Бібліографічні посилання

1. **Богданович А. В.** Три последних самодержца: дневник / А. В. Богданович. – М. : Изд-во «Новости», 1990. – 608 с.
2. **Васильева Е. В.** Тульский губернатор В. К. Шлиппе / Е. В. Васильева // Немцы Тульского края: страницы биографий. – Тула : Левша, 2007. – 184 с.
3. Всеподданейший отчет Екатеринославского губернатора за 1890 год. – 19 с.
4. Всеподданейший отчет Екатеринославского губернатора за 1891 год. – 17 с.
5. Всеподданейший отчет Екатеринославского губернатора за 1892 год. – 19 с.
6. **Джунковский В. Ф.** Воспоминания : в 2 т / В. Ф. Джунковский. – М. : Изд-во им. Сабашниковых, 1997. – Т. 1. – 736 с.
7. **Дриганюк О. В.** Социально-экономическая деятельность Екатеринославского губернатора Владимира Карловича Шлиппе (1890–1893 гг.) О. В. Дриганюк // Грані. – 2013. – № 7. – С. 33–36.
8. Краткое описание объезда Екатеринославской губернии Его Превосходительством Екатеринославским губернатором Владимиром Карловичем Шлиппе в 1893 г. – Екатеринослав: Типо-Литография Губернского Правления, 1893. – 67 с.
9. **Нарбут А. В.** К. Шлиппе / А. Нарбут, В. Гохнадель // Немцы России. – М. : ЭРН, 2006. – Т.3. – С. 754.
10. Рабочее движение в России в XIX веке : сб. док. и материалов / под. ред. А. М. Панкратовой. – М. : Госполитиздат, 1952. – Т. III. – Ч. 2. – 744 с.
11. Робітничий рух на Україні. 1885–1894 рр. : зб. док. і матеріалів / упоряд. : В. С. Шандра та ін. – К. : Наук. думка, 1990. – 440 с.
12. **Чабан Н.** Ему Екатеринослав обязан многим / Н. Чабан // Недвижимость в движении. – 2007. – № 32–35.

Надійшла до редколегії 01.10.2013